

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF.DR. ŞABAN KUZGUN
ARMAĞANI

SAYI: 5

ELAZIĞ-2000

DEHLİ TÜRK SULTANLIĞI'NIN KURUCUSU KUTBED-DİN AYBEG'İN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Salim CÖHCE*

Onuncu yüzyılda Kuzey Hindistan'a hakim olan Gazneliler, İslâmiyeti hızla yayarak¹ daha önce aynı bölgelerde temasa geçtiği bütün kültürleri yutan Hinduizmi bu defa Türk kültürü karşısında aciz kalmaya mahkûm etmişlerdi. Gazneli hakimiyeti, Hindistan'ın büyük bir bölümünün demografik yapısını daha o zaman değiştirmeye zorlamış, hatta bu ülkede daha sonra hakimiyet kuracak olan Türklere sonuçları itibariyle kalıcı bir hareketin nasıl geliştirileceğine dair ilk örnekleri de göstermiştir².

Onikinci yüzyılın sonlarına doğru İran hariç, Gaznelilerin hakim oldukları bütün toprakları ellerine geçiren Gûrlular³, biraz da kuzeydeki güçlü rakipleri Harezşahlar Devleti sebebiyle güneye yönelmişler ve tamamen Türk memlûklardan teşekkül eden ordularla Gazneliler gibi Hindistan'a seferler düzenlemişlerdir. Özellikle Mu'izz ed-din Muhammed Gûrî'nin 1173'de Gazne'ye hakim olmasından sonra bu yöneliş daha belirgin bir hale gelecektir. O sırada Hindistan, feodal devletçikler halinde raca ve maharacalar tarafından yönetilmekteydi⁴. Pencâb yöresinde ise Lahor mer-

* Prof. Dr. İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Başkanı.

1 M.Nazım, **The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna**, Cambridge 1931, s.194 vd; I.Prasad, **History of Medieval India**, Allahabad 1928, s.46.

2 P.Spear, **India a Modern History**, Michigan 1961, s.102 vd.

3 Kuzeyde Garcistan, batıda Herat, güneyde Garmsir ve Nimruz, doğuda Kâbil-Kandahar bölgeleri ile sınırlanan ve Gûr bölgesi olarak bilinen Afganistan'ın dağlık kesiminde ortaya çıkan ve o coğrafyaya nisbetle "Gûrlular" adıyla anılan bu topluluğun tarih sahnesine çıkışı ve menşei ile ilgili geniş bilgi için bkz. Cüzcanî, **Tabakat-ı Nasırî I**, (Nşr. A. Habibi), Kâbil 1963, s.319,396 vd; M. Abdul Ghafur, **The Gorids History, Culture and Administration 1148-1215**, Hamburg 1960, (Basılmamış Doktora Tezi; A. Ahmed, **Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290)**, Lahor 1948, s. 71; A.K. Hilmi, **Es-Selacika fi't-Tarih-i ve'l-Hadara**, Kuveyt 1986, s.122 vd; Gulam Mustafa Khan, **"A History of Behram Shah of Ghaznin"**, **Islamic Culture XXII**, (Ocak-Nisan 1949), s.199; E. Konukçu, **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Ankara 1973, s.115; Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s.44,148; S. Cöhce, **Şemsî Melikleri**, Elazığ 1986, (Basılmamış Doktora Tezi), s.13 vd.

4 Kuzey Hindistan'da Dehli, Kannauç, Ecmir ve Kalincar Racialıkları bunların belli başlılarını teşkil ediyordu. Bkz. T.W. Haig, **"Muizz-uddin Muhammed bin Sam of Ghur and the Earlier Slave Kings of Delhi"**, **The Cambridge History of India III**, (nşr. T.W. Haig), Delhi 1958, s.38; P.Saran-R.C. Majumdar, **"The Turkish Conquest of Northern India"**, **The Struggle for Empire**, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1957, s.117

kez olmak üzere Gazneliler hakim bulunuyordu⁵. 1186'da Lahor'u zabteden Gûrlular⁶ Raçputlar ile karşı karşıya geldiler. Diğer Hindu yönetimlerine göre daha güçlü bir konumda bulunan Raçputlar, Türk askerî ve idarî sistemine benzer bir teşkilatlanmaya sahipti⁷. Ona rağmen bölgede Türk nüfuzunun yayılmasına engel olamadılar.

1191 kışında Raçput arazisine giren Türklerden kurulu Gûrlu ordusu süratle Taberhinde (:Bathinda)'yi ele geçirerek Tarain'e kadar ilerledi⁸. Burada Raçput Racası Prithvi'nin komutasındaki birleşik Hindu kuvvetlerini müthiş bir bozguna uğrattı. 1192 yılında kazanılan bu zafer Hindistan Türk tarihi bakımından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Zira, sonuçları itibariyle Malazgirt zaferine benzeyen bu muharebeyi müteakip, Kuzey Hindistan'ın önemli şehir ve kasabaları artarda Türk hakimiyeti altına girdi⁹. Ancak, Gûrlular eliyle bölgede sağlanan bu hakimiyet, daha sonra Babur'da görüldüğü gibi sadece bir kişinin şahsî başarısına dayanmayıp, kaynakların "*Mu'izzî Melikleri*" diye adlandırdıkları¹⁰ ve önceleri tamamen Sultan Mu'izz ed-dîn Muhammed Gûrî adına hareket eden Türk kumandanların ortak çabalarının bir neticesidir¹¹. Bu kumandanlardan en önde geleni ise, aynı zamanda Dehli Türk Devleti'nin kurucusu olan Kutb ed-dîn Aybeg'dir.

Kutb ed-dîn Aybeg, kaynakların açıkça belirttikleri üzere Türkistan'dan gelmiş, muhtemelen Kıpçaklara mensup bir Türk çocuğu idi¹². Kü-

⁵ Bkz. C.E. Bosworth, "*The Early Islamic History of Ghur*", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, s.116 vd.

⁶ Bkz. Cüzcanî I, s.397; İsemî, *The Fütuhu's-Salâtin or the Shahnâme of Medieval India of İsemî*, (A.M.Hüsain), Agra 1938, s.69; Beveridge, *History of India I*, London, s.57

⁷ Türkistan menşei oldukları iddia edilen Raçputlar hakkında geniş bilgi için Bkz. I.Prasad, a.g.e., s.11; V.Smith, *The Early History of India from 600 B.C. to the Muhammadan Conquest*, Oxford 1967, s.425; S.Chandra, a.g.m., s.169.

⁸ S.Laine-Poole, *Medieval India Under Muhammedan Rule (712-1764)*, London 1903, s.51; H. Kulke-D.Rothermund, *A History of India*, London 1990, s.167; B.S. Nijjar, *Penjab Under the Sultans (1000-1526)*, Delhi 1968, s.28

⁹ E.Konukçu, "*Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri(1206-1414)*", *Tarihte Türk Devletleri I (Sempozyum Bildirileri, Ankara 20-25 Mayıs 1985)*, Ankara 1987, s.348

¹⁰ İlk defa Cüzcanî'nin kayıtlarında yer alan ve Gûr Sultanı Mu'izz ed-dîn Muhammed'in adına nisbetle ortaya çıkan bu tabir, daha sonraki kaynaklar tarafından da ictibas edilecektir. Bkz. Cüzcanî I, s.415 vd; S. Cöhce, a.g.e., s.19

¹¹ S. Cöhce, a.g.e., s.416

¹² Bu hususta bkz. Cüzcanî I, s.416; Es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhî*, (nşr. M.H.Hüsain), Calcutta 1931, s.13; Nizâm ed-dîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, Calcutta 1931, s.41; Firişte, *Târih-i Firişte I*, Calcutta 1832, s.105; V.D.Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, Delhi 1970, s.74

çük yaşta Nisabur'a getirilerek İmam Ebu Hanife soyundan Kadı-ı Kuzat Fahr ed-dîn bin Abdülaziz Kufî'ye satılmıştır. Bu zatın çocuklarıyla birlikte okuma-yazma öğrenip, ilk dinî terbiyeyi alan Aybeg'in atçılık, binicilik ve okçuluk da mükemmel bir şekilde yetiştiği ve kısa sürede ahlâkî meziyetleriyle de temayüz ettiği görülmektedir. O sebeple Gazne'de genç yaşta, Mu'izz ed-dîn Muhammed Gûrî'nin adamları tarafından satın alınarak Sultan'a takdim edilmiştir.

Zekâsı ve üstün yetenekleriyle kısa zamanda Gûr sarayında da kendisini kabul ettiren Aybeg, Mu'izz ed-dîn Muhammed Gûrî'nin yakınları arasında yerini almış ve bir eğlence meclisinde Sultan'ın kendisine verdiği armağanı hademeler ile muhafızlar arasında dağıtmasıyla büyük takdir toplayarak, önemli bir memuriyet olan Emir-i Ahurluğa getirilmiştir¹³. Bu görevle askerî grup içerisinde yerini alan Aybeg, Horasan'da isyan eden Harezmi Sultan Şah'a¹⁴ karşı müşterek Gûrlu ordusunun düzenlediği seferde emrindekilerle birlikte atlara yiyecek bulmak için uğraştığı bir sırada pusuya düşürülmüş, büyük kahramanlık göstermesine rağmen, maiyetinin azlığı yüzünden esir düşmekten kurtulamamıştır.

Sultan Şah yenilgiye uğratıldığında, içinde yaşamaya mahkûm edildiği demir kafesle birlikte bir deve üzerinde Sultan Mu'izz ed-dîn'in huzuruna getirilen Aybeg'in gönlü alınıp, teselli edildiği gibi, kendisine büyük ihسانlarda da bulunulmuştur¹⁵. Ancak onun talihi, Hindistan seferlerinde açılmaya namzettii ve 1191-1192'de yapılan Tarain savaşlarına katılarak gösterdiği başarılar sebebiyle Ecmir'e sahip oldu¹⁶.

Tarain zaferinden sonra Mü'izz ed-dîn Muhammed Gûrî muzaffer bir şekilde Gazne'ye dönerken, Aybeg de Raçput arazisi içerisinde yeralan

13 V.D.Mahajan, a.g.e., s.74; Ansar Zahid Khan, "The Sultanate of Delhi and the Regional States", **Road the Pakistan**, (nşr. M.Said vd.), Karachi 1990, s.82

14 Kardeşi Tekiş ile iktidar mücadelesine giren Sultan Şah, Karahıtayların desteğini sağlayan ağabeyi karşısında tutunamamış ve önce Horosan hakimi Müeyyed Ay-Abâ'ya sonra da Gıyas ed-din Muhammed Gûrî'ye sığınmıştır. Daha sonra Karahıtaylar nezdinde girişimlerde bulunarak başarılı olan Sultan Şah, Horosan'da bir devlet kurmak üzere harekete geçmiş ve 1180'de Serahs'da Togan Şah'ı mağlub edip, Gûr arazisine baskın ve yağmalarda bulunmaktan çekinmemiştir. Neticede yapılan ikazlar yetersiz kalınca Harezmsah Tekiş ile birlikte Gûrlular da harekete geçecek ve Haberan tahrip edilerek Sultan Şah baskı altına alınacaktır. Bu sırada şiddetli kış sebebiyle bölgede hayvan yemi sıkıntısı yaşanmıştır. Bkz. İ. Kafesoğlu, **Harezmsahlar Devleti Tarihi (1092-1221)**, Ankara 1992, s.84-102

15 Cüzcanî I, s.416 vd.

16 Bkz. Cüzcanî I, s.399 vd; Es-Sihrendî, s.9 vd; Nizâm ed-din Ahmed, s.38; Firişte I, s.103; C.E. Bosworth, **The Islamic Dynasties**, Edinburgh 1967 (1980), s.189

Çauhan memleketlerini feth etmekle görevlendirildi¹⁷. O, bu görevi lâyıkıyla yerine getirecek ve ilk anda kendisine havale edilen Kuhram ile samana havalisini tam olarak itaat altına alacaktır. Onun bölgede kurduğu ve halkı haksız muamele ile zulümden kurtarıp, sulh ve sükûn devrini başlatan idarî sistem reisleriyle birlikte yerli ahalinin gruplar halinde gelerek baş eğmelerini sağladı¹⁸.

Eylül 1192'de Gücerât taraflarında Nahravala meselesiyle ilgilenen Aybeg, bölge racalarından Jitwan'ın isyan ederek Hansi'yi kuşatması üzerine harekete geçti. Aybeg'in süratle üzerine geldiğini öğrenen ve kuşatmayı kaldırıp hızla kaçmaya çalışan Hindu reisi İndus nehri üzerindeki Bakar (Bakhar) önlerinde savaşa mecbur edilerek ortadan kaldırıldı. Ele geçen büyük ganimetle birlikte, Hansi'nin tekrar tahkim edilerek Kuhram'a dönüldüğü sırada zafer haberiyle birlikte Gazne'ye ulaşan önemli miktardaki hediye Gûr Sultanını ziyadesiyle memnun etmiş olmalı ki, Aybeg'e pek çok imtiyaz, bu arada çevredeki racalıklar üzerine de seferler düzenleme serbestisi verilmiştir. Aynı yıl içerisinde derin ve geniş hendeğiyle meşhur Mir'at kalesi ele geçirilirken ahalesinin büyük kısmının İslâmiyeti kabul etmesi sağlanıp, süratle Dehli üzerine yürünmüş ve bu önemli merkez de zaptedilmiştir¹⁹.

Hindistan'da hakimiyetlerini sürdürmüş olan bütün Türk sülâlelerinin ve bugünkü Hindistan devletinin vazgeçilmez başkenti²⁰ olan Dehli şehri²¹, Türk tarihinde Ötüken, Gazne, Rey, Hanbalık, Konya veya İstanbul kadar büyük öneme sahiptir. Yedinci yüzyılda Tomara tarafından kurulduğu kabul edilen Dehli Şehri'nin²² günümüzde de devam eden önemini kazanması daha çok Kutb ed-dîn Aybeg tarafından feth edilip başkent yapılmasın-

17 Bkz. İsemî, s.71 vd.

18 M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.127

19 Es-Sihri, s.14; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih XI*, (nşr. M. Tulum), İstanbul 1987, s.442; H. Beveridge, a.g.e., s.60; T.W. Haig, a.g.m., s.42; A.L. Srivastava, *The Sultanate of Delhi*, Agra 1959, s.80

20 S.A.Haqqı, *The Turkish Impact an India the First Phase 1206-1214*, Ankara 1984, s.13.

21 Afganistan'da Hayber geçidi ile Orta Hindistan ve Ganj düzlüklerini birbirine bağlayan önemli bir mevkide yer alan Dehli, Hindular tarafından "Dili" adıyla kurulmuş, İslâm ahali tarafından "Dehli" olarak anılmışsa da daha sonra İngilizlerin telaffuzuna uygun hale sokularak "Delhi" olarak ifade edilmiştir. Bu şehrin en eski tarihi İbn-i Battuta ve Emir Hüsrev Dihlevi tarafından yazılmıştır. Ancak *Tarih-i Dihli* adını taşıyan bu eser, şu anda kayıptır. Bkz. M. Wahid Mirza, *The Life and Works of Amir Khusrau*, Lahor 1962, s.148

22 A.C.Banarjee, *History of India*, Calcutta 1972, s.237.

dan sonraya rastlar. Hatta, bazı tarihçiler Türklerin Hindistan'da en kalıcı başarısı olarak Dehli şehrini gösterirler²³.

Dehli ve havalisinde Türk idaresi tesis edilmeye çalışılırken Renthembur'un tehlikeye düştüğü haberi üzerine Aybeg, vakit kaybetmeden bölgeye ulaşmıştır²⁴. Tecavüzkâr Hari Raca kaynakların ifadesiyle "yel gibi kaçarken" bu sefer de Dehli'nin eski racası, Türkleri bu yeni başkentlerinden atmak üzere kuvvetli bir ordu ile harekete geçti. Ancak tehlikenin zamanında bertaraf edildiği ve söz konusu racanın ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Bu arada başkaldırması olan Ecmir Racası da itaatini arz etmek zorunda kalmıştır²⁵. İtaatten ayrılmayan Rae Pithora'nın oğlu Kolah'a ise hilat giydirilerek iltifatlar edildi. O da, karşılığında Aybeg'e değerli hediyelerle birlikte üç altın kavun hediye etti.

Kutb ed-din Aybeg'in Dehli'yi fethinden sonra yıldızı gittikçe parlamaya başladı. Ayrıca, her geçen gün artan başarıları onu Hindistan'daki diğer Mu'izzî Melikleri arasında iyice öne çıkardı²⁶. Öyle ki, 1193 yılında Sultan'ın davetlisi olarak vardığı Gazne'de büyük iltifatlarla karşılandı ve adeta hediye yağmuruna tutuldu. Kışı Gazne'de geçiren Aybeg, Hindistan'a döneceği sırada tehlikeli bir hastalığa yakalandı ise de Sultan'ın tabiblerinin ihtimamı sayesinde bunu atlatmayı başarmıştır. Görevinin başına dönerken uğradığı Kirman'da da Mu'izzî meliklerinden Tac ed-dîn Yıldız tarafından fevkalâde bir merasimle karşılanan bu ünlü kumandan, Sultan'ın arzusu doğrultusunda Yıldız'ın kızıyla evlendi ve haremiiyle birlikte Dehli'ye döndü.

Büyük Selçuklu Devleti'nin mirasına konarak doğu Müslümanlarının liderliğini ele geçirebilmek hususunda Harezmsahlar ile girilen rekabet sonucu bu devletle Gürluların münasebetleri karşılıklı bir kör döğüşü halini almıştı²⁷. O sebeple Sultan Mü'izz ed-dîn Muhammed yeterince Hindistan ile ilgilenemiyordu. Dolayısıyla Hindistan'ın bütün siyasi ve askerî gücü muktedir ve güvenilir bir memlûk olan Aybeg'in elinde toplanmaya başladı. Bu arada Aybeg, iki ay süren şiddetli bir muhasaradan sonra 1194 yılında

23 Geniş bilgi için Bkz. S.A.Haqqı, a.g.m., s.19.

24 Renthembur'da bulunan Kıvamü'l-mülk Rükûn ed-din Hamza Sultana haber yollayarak eski Rae Pithora'nın kardeşi Hari Raca'nın Ecmir Racası ile birleşerek harekete geçtiğini ve bunların bir yandan Aybeg'e bağlı Pithora'nın oğlu Rainsi'yi tehdit ederlerken öte yandan Renthembur önlerine kadar geldiklerini bildirmişti. Bkz. M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.129 vd.

25 A.L. Srivastava, a.g.e., s. 82

26 Cüzcâni I, s.415.

27 Bu mücadeleler hakkında geniş bilgi için Bkz. V.V.Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (nşr. H.D.Yıldız), İstanbul 1981, s.421-38; İ.Kafesoğlu, a.g.e., s.147-155.

Koil (:Aligarh)'i fethederek Cemne nehri boyunca doğuya doğru ilerlemiş ve pek çok gazada bulunmuştu²⁸. Ancak bu seferden sonradır ki, Dehli hükümet merkezi haline getirilebilmiştir.

Hindistan'da elde edilen parlak başarılar ve merkeze yollanan ganimetler Sultan Mu'izz ed-dîn'i memnun etmekte, buna paralel olarak da Aybeg'in mevkiî gittikçe sağlamlaşmaktaydı. Esasen Gûr Sultanı, Hârezmşahlar ve o sırada yeni ortaya çıkan Karahıtaylar meselesinden fırsat buldukça Hindistan'a gelmiş ve Aybeg'e büyük yakınlık göstermiştir. Mese-lâ Mu'izz ed-din Muhammed Gûrî 1194'de Benares Raesi Jai Chand üzerine yürüdüğünde Sultan'ı Hansi'de karşılar ve yüz at ile bir fil yükü altın veya gümüşten yapılmış hediyeyi sunan Aybeg, ellibin kişilik bir süvari kuvvetinin başına öncü birlikleri komutanı olarak atanmıştı²⁹. Yine 1195 yılında Sultan'ı Hansi'de karşılayan Aybeg'e bir arap atı ile hilat verilmiş ve birlikte Thankir fethedilerek Galyûr da vergiye bağlanmıştı³⁰.

Sultan Mu'izz ed-din Muhammed Gûrî, Gazne'ye dönerken Kutb ed-din Aybeg Hari Raca'nın Alvar tepelerinden inerek tekrar Ecmir üzerine yürüdüğünü ve yeğeni Rae Kolah'ı yenerek Renthembur'u tehdit ettiğini öğrendi. Bizzat harekete geçen Aybeg, çekilmek isteyen Hari Raca'yı savaşa mecbur bırakmıştır. Mağlub olan Raca, Ecmir kalesine çekilmiş ise de kurtuluşunun olmadığını gördüğünden intihar etmiş ve 1194'de Türk birlikleri tekrar Ecmir'e girmiştir³¹.

1195 yılının sonlarında Kutb ed-din Aybeg, Ecmir'in düşüşü üzerine teessüre kapılan Raçput prenslerinin birleşme kararı aldıkları ve bu arada Nahravala Raesiyle de irtibat kurduklarını öğrendi. Karşısında muazzam bir cephe oluşmaktaydı. Bunu önlemek üzere süratle harekete geçen Aybeg, Raçputlar üzerine yürüdü. Zaten hazırlıklı bulunan Raçputlar, Aybeg karşısında şiddetle direndiler. O sebeple ilk gün sonuç alınamadı. İkinci gün ise Nahravala ordusu yardıma koşmuş ve savaş iyice kızışmıştı. Birkaç komutan şehit olurken Aybeg'in atı da yaralanmış, neticede Türk ordusu Ecmir'e kapanarak yok olmaktan kurtulabilmişti³².

28 Ansar Zahid Khan, a.g.e., s.82; T.W. Haig, a.g.m., s.42

29 Bkz. Es-Sihriñdî, s.11; A.L. Srivastava, a.g.e., s.83; M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.147

30 Bkz. İsemî, s.78 vd; M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.104

31 Renthembur Racası Hari Raca kendisini ateşe atarak intihar etmiştir. "Jauhar töreni" adı verilen bu Hindu adetine göre herhangi bir savaş yenilgisinin ardından erkekler, çocuklarını ve kadınlarını çok büyük bir odun yığınının üzerine yerleştirip yakarak öldürdükten sonra düşmana karşı daha fazla direnemeyeceğini anladığı anda esir düşmek yerine kendisini de bu ateşe atıyordu. Bu tören hakkında bkz. H. Beveridge, a.g.e., s.48; T.W. Haig, a.g.m., s.20.

32 Cüzcânî, s.417; M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.138 vd.

Ecmir çevresini tahrip eden birleşik Hindu kuvvetleri birkaç ay kaleyi de kuşattılar. Ancak durumdan haberdar olan Mu'izz ed-din Muhammed, ünlü pek çok komutanıyla birlikte kuvvetli bir birliği süratle yardıma gönderdi. Bunun üzerine Hindu ordusu çekilmek zorunda kaldı. Ama Aybeg, Güccarat Raesinden intikam almakta kararlıydı ve Ocak 1196'da hızla Nahravala üzerine yürüdü. Pati ve Nadul kalelerini terk eden Ray Karan ve Dharavaşa daha önce 1178 yılında Sultan Muhammed'in yaralanarak büyük bir mağlubiyete uğradığı Ebu Dağı'nın eteklerine çekilmişlerdi. Onun üzerine Türk ordusu tereddüde düşmüş, bunu korkaklık olarak algılayan Hindular ise mevzilerini terk ederek taarruza geçmişler, dolayısıyla açık alanda muharebeyi kabullenmişlerdi. İki taraf kuvvetleri ilk vuruşmalardan bir netice alamamıştı. Ancak 3 Şubat 1196'da öğleye kadar süren zorlu bir savaş neticesinde Hindular kesin olarak mağlup edilmişlerdir. Bu arada Nahravala Raesi Bhim Div kaçmış, geride yetmişbin esir, yirmi fil ve muazzam bir ganimet bırakmıştı. Aybeg, ibret olması açısından ellibin esiri hemen orada kılıçtan geçirtti³³. Türk ordusu Hindu başkentinin çevresini yağmalayarak Ecmir yoluyla Dehli'ye döndü. Aybeg, ganimetten büyük bir payı Gazne'ye yollarken maiyetindeki komutanları da taltif etmiştir³⁴.

1196-1202 yılları arasında geçen olaylar hakkında Târih-i Fahr ed-din Mübârekşâh haricinde kaynaklarda bilgi bulunmayışı dikkati çekmektedir. Bu kaynağa göre ise, 1197'de Bedaun, 1198'de Kannauç, 1199'da Malva ve civarı ile 1200'de Galyûr (:Gwalior) fethedilmiştir³⁵. 1202 yılında Kalıncar'ı Paramardi Deva'nın elinden almış, Kalpi bölgesinin merkezi Mahoba'ya da girilmiştir³⁶. 1201'de itaatını arz etmek üzere hareket ettiği

³³ Cüzcanî, s.417'de bu olayı anlatırken, Firişte Rae Bhim Div'i yakalayamayan Aybeg'in komutanlardan Jitwan'ı ele geçirerek öldürttüğünden bahseder. Eğer bu başka bir kişi değilse Rae Jitwan Eylül 1192'de öldürülmüştür. Yazar burada olayları karıştırmaktadır. Bkz. Firişte I, s.106

³⁴ M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.141

³⁵ Galyûr, Hindistan'ın en meşhur kalelerinden birisi olup feth edilmesi çok zordu. Bu kale Tâcü'l-Measir'de Hindistan kalelerinin meydana getirdiği gerdanlıkta bir inci olarak gösterilir. [Bkz. Hasan Nizamî, **Tâcü'l-Me'asir**, (nşr. Elliot-Dowson), s.227] 1195'deki seferde vergiye bağlanmış, ancak Thankir kendisine bırakılan Melik Baha ed-din Tuğrul (1195-1200) Galyûr'u fethetmeyi aklına koymuştu. O sebeple Biyane bölgesinde Sultan-kut şehri ve kalesini kurmuş ve Galyûr'a akınlara başlamıştır. Bu da yeterli olmayınca yakınlarında kurduğu yeni bir kale ile Galyûr muhafızlarını yıldırmaştı. Onun üzerine müdafii Pariharlar Kutb ed-din Aybeg'e müracaatla şehri ona teslim etmişler ve bu gelişme iki Mu'izzi Melikin arasında neredeyse bir savaşın çıkmasına sebep olacakken, Tuğrul'un ölümüyle mesele kapanmıştır. Bkz. M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.105

³⁶ Fahr ed-din Mübarek Şah, **Tarih-i Fâhru'd-din Mübârek Şah**, (nşr. E.D. Ross), London 1927, s. 24; M.Aziz Ahmed, a.g.e., s.140-4; T.W.Haig, a.g.e., s.210; M. Abdul Ghafir, a.g.e., s.100

Gazne'ye varmadan Aybeg'e geriye dönmesinin emredilmesini de izah etmek zordur. Ayrıca, diğer kaynaklar Bedaun'un da 1203'de zapt edildiğini kaydederler³⁷. Yine bu kaynaklarda söz konusu altı yılın hadiselerinin yer almayışı, Aybeg'in Gazne'ye gitme ihtiyacını hissetmesi ve yoldan geri dönderilişi İbn-i Battuta'da kaydedildiği³⁸ gibi iftira atıldığı veya hakkında tezvıratta bulunmuş olabileceği gibi bir takım ihtimalleri akla getirmektedir. Ancak konu hakkında kesin bir şey söylemek en azından şimdilik mümkün olamamaktadır. Sonuçta Aybeg'in Gazne ziyareti 1204'de gerçekleşmiş ve daha önceleri olduğu gibi bu sefer de şerefine fevkalâde büyük bir merasim yapılmıştır ki, devrin kaynaklarının tamamında bu konuyla ilgili bilgi bulunmaktadır.

Aybeg'in Dehli'ye dönmesinden hemen sonra Sultan Mu'izz ed-dîn Muhammed'in Harezmsâh Sultan Mehmed'i 1204 yılında mağlup ederek, kuşattığı Harezm Şehri önlerinden çekilirken Belh yolunu kapatan Karahıtaylılar ile Andkhud kalesi³⁹ önlerinde yaptığı savaşta mağlup olması⁴⁰ bütün ülkeyi karıştırmış ve bir kısım melikler, bu arada halef olarak tayin edilip Gazne'de bırakılan Yıldız ile Aybeg Beg bile müstakil hareket etmeye başlamışdı⁴¹. Buna rağmen Sultan'a bağlı kalan Kutb ed-din Aybeg, Aybeg Beg'in Multan'ı hile ile ele geçirmesini fırsat bilip isyan ederek Pencap bölgesinin güvenliğini tehlikeye sokan Gakharlar'a karşı harekete geçen Sultan Mu'izz ed-dîn Muhammed Gûrî'ye Celum nehri kıyısında ilhak etmekte gecikmemiştir. 1205'de Gakharların büyük bir mağlubiyete uğratılarak ikiyüz bin kişinin kılıçtan geçirilmesinde önemli rol oynayan Aybeg, "Çetr ve Melik/Sultan" unvanı ile taltif edilerek Gûr Sultanı adına Hindistan işlerini yürütme yetkisine de sahip olmuştur⁴².

Gakhar isyanını bastırdıktan sonra Türkistan'daki Karahıtaylılar üzerine yürümek için Lahor'dan harekete geçen Sultan Mu'izz ed-dîn Muhammed'in yolu üzerindeki Daniya/Damyak denilen bölgede 25 Şubat 1206'da mola verdiği bir sırada, Gakhar fedailerinden yapılan suikast neticesinde, 15 Mart 1206 tarihinde ölmesinden sonra, Dehli, Bedaun, Ecmir

37 Bkz. Cüzcânî I, s.444

38 İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nezzar fi Garaibü'l-Emsâr ve Acâibü'l-Esfâr; Seyahât-nâme-i İbn Battuta*, (nşr. M.Şerif Efendi), İstanbul 1335 H., s. 29 vd.

39 XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu kalenin harabeleri hakkında bilgi için bkz. A. Vambéry, *Travels in Central Asia*, London 1864, s.239 vd.

40 Eylül 1204 sonlarında yapılan ve iki hafta süren bu muharebe hakkında bkz. V.V. Barthold, a.g.e., s.373; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.159

41 Cüzcânî I,s.402; Hasan Nizâmî, s.233; Nizâm ed-dîn Ahmed, s.40

42 Hasan Nizâmî, s.235; Cüzcânî I, s.417; Nizam ed-dîn Ahmed, s.42; Firişte I, s.106; B.S. Nijjar, a.g.e., s.31.

havalisi başta olmak üzere İndus'tan Ganj'a, Himalayalardan Vindhya dağları eteklerine kadar Kuzey Hindistan'ın orta kesimlerine Aybeg'in hakim olduğu görülmektedir⁴³. Esasen, Sultan Mu'izz ed-dîn Muhammed Gûrî, ölümünden sonra hakimiyeti altındaki toprakları Türk memlûklarına vasiyet etmişti. Zaman, Türkleri çok seven, onları hizmetine alıp, yüksek mevkilere tayin eden bu büyük Sultan'ı yanıltmamıştır. Nitekim, 1215'de Gûrluların hakim oldukları diğer bütün topraklar Harezmişahlar'a bağlanırken⁴⁴, büyük bir sadakatle kendisine hizmet eden Türk asıllı melikleri 1206 yılında onun ölmesi üzerine hakimiyetlerini müstakil olarak devam ettirmeyi başarmışlardır. Bunlardan en kuvvetlisi olup, sivil işlerin idaresindeki başarısı yanında askerî alanda da geniş bilgi ve büyük cesaretiyle tam sultanlığa layık birisi olduğunu gösteren Aybeg ise, 17 Mart 1206'da Kutb ed-dîn ismini alarak Lahor'da müstakbel Hind-Türk tahtına oturmuş ve hemen sonra da esas merkezi olan Dehli'ye taşınarak, tesirleri günümüze kadar ulaşacak yeni bir Türk Sultanlığı kurmuştur⁴⁵.

Bazı kaynaklar aceleyle Gazne tahtına geçirilen Sultan Mahmud'un Aybeg'e karşı eski Sultan'ın gösterdiği yakınlığı devam ettirerek, ona Sultan unvanı ile asalet ve hükümdarlık alametleri hatta bir de azatlık belgesi gönderdiğini kaydetmektedirler⁴⁶. Günümüz araştırmacılarından Muhammed Aziz Ahmed'in Aybeg'in Dehli'de değil de Lahor'da tahta çıkmasını bu kayda bağlamasına⁴⁷ katılmak mümkün değildir. Ayrıca, daha önce kendisine Çetr ile Meliklik ünvanı verilmiş birisine azatlık belgesinin gönderilmiş olacağını düşünmek de pek akla uygun gelmemektedir

Kutb ed-dîn Aybeg'in sultanlık dönemi olan 1206-1210 yılları arasında önemli bir hadise görülmemektedir. Sadece diğer Mu'izzî Meliklerinden kayınpederi Tac ed-dîn Yıldız ile Pencab'ın hakimiyeti meselesinden arası açılmış ise de kısa sürede bunu halletmiş ve Yıldız'ın Kûhistan dağlarına kaçmasını sağladıktan⁴⁸ sonra Peşaver'den Tibet dağlarının eteklerine kadar bütün Kuzey Hindistan'ı birleştirdiği gibi, bu toprakları dışarı bağlı

43 Ansar Zahid Khan, a.g.m., s.83; S.P. Nijjar, a.g.e., s.33

44 Bu hususta geniş bilgi için Bkz. V.V.Barthold, a.g.e., s.460; İ.Kafesoğlu, a.g.e., s.193 vd.

45 Kutb ed-dîn Aybeg'in kurduğu devletten Cüzcânî "Selâtin-i Hind" olarak bahseder. Diğer kaynaklarda da umûmiyetle bu isim geçer. Ancak günümüz araştırmacıları aynı devleti Slav, Memlûk, genellikle de Dehli Sultanlığı şeklinde zikretmektedirler. Buna rağmen biz en çok kullanılan ve genellikle kabul edilmiş şekli olan "Delhi Sultanlığı" yerine devletin hakim unsurunu da belirtecek şekilde yanlış olmasına rağmen "Dehli Türk Sultanlığı/Devleti" tabirlerini kullanmayı daha uygun bulduk.

46 Bkz. Cüzcânî I, s.417.

47 Bkz. M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.146

48 Hasan Nizâmî, s.236; İsemî, s.100.

olmaktan da kurtarmıştır. Bu arada Gazne'ye de hakim olmuş ve kırk gün kadar eklinde tutmuş ise de Yıldız'ın baskısı üzerine Seng-i Surh yoluyla Lahor'a çekilmek zorunda kalmıştır⁴⁹.

Kutb ed-din Aybeg'in sultan olduğu son dört yıllık dönemde ciddi bir akında bulunmaması ve bu dönemin sönük geçmesi dikkati çekmektedir. Ancak O, daha önce olduğu gibi sıkışık zamanlarda Gazne'den yardım alamayacağını şuurunda görünmektedir. Onun için gerçekçi bir politika ile hakimiyet alanında konumunu güçlendirmek istemiştir. Doğru olan da budur. Zira, kaybedilecek bir savaş, başarısızlıkla bitecek bir akın bütün emekleri bir anda boşa çıkarabilirdi.

Sultan Kutb ed-din Aybeg'in hakimiyeti altındaki topraklarda tesis ettiği düzen⁵⁰ onun şöhretinin çağdaşı olan Türkiye Selçuklu Sultanı III. İzz ed-din Kılıçarslan ve Harezmşah Ala ed-din Muhammed gibi diğer Türk sultanlarına eşdeğer bir seviyeye yükselmesini sağlamıştır. Ancak onun, zamanının en ileri şahsiyetleri arasında yer alması sadece kendi kabiliyetleri ve yorucu çalışmalarıyla, iktidar ve zafere ulaşmasından kaynaklanmaktadır. Doğuştan tükenmez azmi, maceracı fakat ihtiyatlı yapısı ne kadar güç olursa olsun başarıya ulaşmasına yetiyordu. Dolayısıyla rakiplerinin kıskanmalarına rağmen, hoşgörüsü, cömertliği ona küçük parmağının kırık olmasından dolayı takılan Aybeg'in "Şe'l" lakabını unutturarak "Lah Bağış" lakabını kazandırmıştır. Yine günümüz araştırmacılarından bazılarının, "yapıcı ve ileriye gören yöneticilik vasfı yoktu, onun karakter sağlamlığından veya dindarlık sembolü olduğundan bahsedilemeyeceği"⁵¹ yolundaki kanaatlerine katılmak mümkün değildir.

Kutb ed-din Aybeg, sarsılmaz bir iradeye sahip, kudretli bir kumandandı. Hem ordu, hem de halkının kalbine girmeyi başarmış ve kendisini sevdirmişti. Onun bu özelliği çeşitli Türk uruğları ile beraber bir kısım yerli ahalinin de kendi emrinde toplanmasına vesile olmuştur. Maiyetindeki Kalaç, Horasan ve Gûrlu askerleri sıkı bir disiplin altında tutması yanında onlara gösterdiği cömertlik ve hoşgörü kazandığı başarılarının temelini teşkil eder. Gûrluların hakimiyet bölgesinde; kendi dışındaki seçkin Türk kuman-

49 Cüzcanî I, s.417

50 Bu konuda Hasan Nizâmî s.237'de "Aybeg'in idaresi zamanında hazinelere muhafız koymaya gerek yoktu. Kurtla kuzu aynı kaynaktan birlikte su içiyordu" derken; Fahr ed-din Mübarekşâh s. 19 vd. da "Onun adaletinden dolayı dünya rahata kavuştu. Tehlikeli ve terk edilmiş yollar emin oldu. ..Emniyeti ve düzeni sayesinde dede, baba ve akraba evinde bir zelil Hindli köle ve bir merkeb bulunmayan kimseler çok çok köle, her cinsten ahır ahır ve sürü sürü at; katar katar deve ve katıra sahip oldular... Zulüm kapısı kapanmış, emniyet ve adalet yolu açılmıştı." demektedir.

51 Bkz. M.Aziz Ahmed, a.g.e., s.149 vd.

danlarını akrabalık yoluyla kendisine bağlaması da döneminin diplomatik kuralları arasında geçerli bir yol olmasındandır.

Aybeg, devrinin kaynaklarından olan Târih-i Fahr ed-dîn Mübarekşâhî'de Sultan ve adamları için çok parlak sözler göze çarpar. Keza Hasan Nizâmî, Avfi ve diğerlerinin eserlerinde de aynı methiyeleri ve parlak tasvirleri görmek mümkündür. Meselâ "Onun yığıtlığı, cesareti ve müteşebbisliği o kadardı ki, şayet Rüstem zamanında yaşamış olsaydı kâhyalığını yapmaktan büyük Gûrur duyardı" kaydının yanında "Aybeg hoşgörüsü, cömertliği ve eli açıklığıyla yüzlerce hür insanı kölesi haline getirdi" şeklinde sözler⁵² bunlardan sadece bir kaçıdır.

Aybeg, düşmanlarına karşı çok şiddetlidir. Onun bu halini kaynaklar, biraz da şairane bir üslupla "karışık ve ihtilaller içindeki Hindistan ülkesi düşman yüreklerinin kanıyla kızıla boyanmıştır" şeklinde gayet açık bir tarzda ortaya koyarlar. Bunlardan Hoca Hasan Nizâmî "Aybeg'in sulh ve sükûn içinde geçen idaresinde hazinelere muhafız koymaya, sürülere çoban katmaya gerek yoktu. Kurtla kuzu aynı kaynaktan birlikte su içiyordu. Hırsız ve hırsızlığın adı bile duyulmuyordu" derken⁵³ Fahr ed-dîn Mübarekşâh da "O öyle bir adalet kurmuştu ki, etrafına toplanmış çeşitli ülkelerden ve kabilelerden insanların çokluğuna rağmen, hiç kimse zora dayanarak ne bir tek, ot ne bir lokma ekmek alabilir; ne de güçsüz birini rahatsız edebilirdi."⁵⁴ demektedir. Kısacası O, devrin iyi bir hükümdarı için gerekli bütün özellikleri şahsında toplayabilen büyük Türk hükümdarlarından birisidir.

Cengaverliği yanında alimlik yönü de bulunan Sultan Aybeg'in sağlam bir Türklük duygusuna da sahip olduğu görülmektedir. O'nun çağdaşlarının saraylarında konuşulması adet olan Farsça'yı terk ederek, Türkçe'ye ehemmiyet vermesi ve etrafında daha çok Türk kumandan ve beyleri toplaması önemlidir. Bu tavrıyla o, Türk edebiyatının bu gün de önemli eserleri arasında yer alan ve Türkler hakkında verdiği bilgilerle adeta Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat'it Türk adlı eserinin ilgili maddesini tamamlayan Fahr ed-dîn Mübarekşâh'ın yetişmesini sağlamıştır⁵⁵. Yine O'nun Dehli'yi fethettikten sonra yaptırmaya başladığı ancak halefi Sultan İltutmüş tarafından tamamlanan Kutup Camii ile İbn Battuta'nın dünyanın en eşsiz eserleri arasında gösterdiği⁵⁶ seksensekiz metre yüksekliğindeki Kutup Minaresi

⁵² Bkz. Fahr ed-dîn Mübarekşâh, s.48 vd.

⁵³ Bkz. Hasan Nizâmî, s.237

⁵⁴ Bkz. Fahr ed-dîn Mübarekşâh, s.20

⁵⁵ F.Köprülü, **Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar**, İstanbul 1934, s. 123-154.

⁵⁶ İbn Battuta, s.30

Hindistan'da günümüze kadar ulaşan ilk İslâmî eserleri arasında olup, Türk'ün Hind toprakları üzerinde yükselen muhteşem abidelerindedir.

Sultan Kutb ed-dîn Aybeg, kendisinden önce hiç bir fatihın hayal bile edemediği Hindistan'ın fethini gerçekleştirmiş, harp sahalarında kazanılan zaferlere rağmen elde tutulamayan bu ülkeyi daimi olarak elde tutmanın temellerini atmış ve dışarıdaki bir başkentten değil bizzat Hindistan'ın içinden idare etmiş birisidir⁵⁷. Ne var ki, bu büyük fatih, zaferlerinin meyvelerini toplayacak kadar uzun yaşayamadan 4 Kasım 1210 tarihinde, o zamanın meşhur oyunlarından Gûy-ı Çevgân veya Çevgân-gûy denilen atlı top oyununu oynarken, talihsiz bir şekilde attan düşerek ölmüştür. Eğer O, zaferlerinin meyvelerini toplayabilecek kadar yaşasaydı, başarıları hiç şüphe yoktur ki, çok daha büyük olurdu. Ama zamansız ölümü yabancı topraklar üzerinde kurduğu devletin idarî yapısının iyice oturmadan, çürük bir halde haleflerine devredilmesi gibi bir tehlikeyi beraberinde getirmiştir. Ancak Kutb ed-dîn Aybeg ile iyi ve başarılı bir başlangıç yapılmış ve güçlü bir merkezî idare kurulmuştu. Halefleri de bu yeni Türk Devleti'ni geliştirip, sağlamlaştırarak ve Hindistan'da günümüze kadar uzanacak tesirler bırakacak bir hale getirmesini bilmişlerdir⁵⁸.

57 M. Aziz Ahmed, a.g.e., s.150 vd.

58 Bu tesirler hakkında bkz. S. Cöhlce, a.g.e., s.410 vd; A. Ayyubi, "Hindistan Türklere Neler Borçludur?", *Tarih Araştırmaları Dergisi* II/2-3 (1964), s. 277-284; A. Ayyubi, "Hind Kültürü Üzerinde Müslüman Türk Tesirleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* III/3-4, (1966), s.205-210